

RECENZIO

Komlós Katalin

CARL PHILIPP EMANUEL BACH: „KENNER UND LIEBHABER” COLLECTIONS I–II

C. P. E. Bach: The Complete Works, Series I, Volumes 4.1–2

Edited by Christopher Hogwood

(Los Altos, California: The Packard Humanities Institute, 2009)

Carl Philipp Emanuel Bach: The Complete Works (CPEB:CW) is an editorial and publishing project of the Packard Humanities Institute, in cooperation with the Bach-Archiv Leipzig, the Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, and Harvard University. Its goal is to make available, in both printed and digital formats, a critical edition of the composer's works. CPEB:CW is a „living” edition. As new information or material relevant to the edition becomes available, we will report it. Substantive errors in the music or text of any volume will be reported (see Contents for individual volumes on Organization page) and corrected in the online, digital edition. Any inquiries regarding errors may be directed to our editorial office (see below). Performing parts for chamber, orchestral, or choral volumes can be downloaded here.

[A *Carl Philipp Emanuel Bach: The Complete Works* (CPEB:CW) a Packard Humanities Institute-nak a lipcei Bach-Archívummal, a lipcei Szász Tudományos Akadémiával és a Harvard Egyetemmel közös szerkesztői és kiadói vállalkozása. Célja a zeneszerző műveinek elérhetővé tétele, nyomtatott és digitális formában egyaránt. A CPEB:CW „élő” kiadás. Amint a kiadással kapcsolatos új információ vagy anyag felbukkan, arról hírt adunk. Ha bármely kötet szövegében vagy kottájában komoly hibák fordulnak elő, azt jelezzük (lásd az egyes kötetek tartalmát az Organization oldalon), és javítjuk az online, digitális kiadásban. Hibákra vonatkozó kérdéseket kiadói hivatalunkhoz lehet intézni (lásd lent). Kamara-, zenekari-, és kóruskötetek szólamai itt letölthetők.]

Ez a naprakész közlemény olvasható a zeneszerző születésének tricentenáriumi évében befejezéséhez közeledő C. P. E. Bach-összkiadás internetes honlapjának nyitóoldalán. Az igencsak megkésett és türelmetlenül várt sorozat elegáns, aranyozott betűkkel és dekorációkkal ékes kötetei végre közkinccsé teszik az életművet, professzionisták és Philipp Emanuel művészetének rajongói számára egyaránt.

Néhány szó a vállalkozásról általában, bevezető gyanánt. A sorozat szerkezete logikus; a háttérkutatás példás; a kottaszöveg világos és kényelmesen olvasható. A kiadás alapelvei, amelyek a szerkesztőbizottság által megfogalmazott általános előszóban kaptak helyet, a mai kritikai kiadások koncepcióját követik. (Főszerkesztő: Christopher Hogwood; szerkesztők: Darrell M. Berg, Ulrich Leisinger, Peter Wollny.) „A gerendák használata és a szárok iránya mai gyakorlat szerint van egyésítve”, hangzik az ismerős megállapítás, amely eljárás C. P. E. Bach esetében

vitatható (billentyűs műveknél különösen), ahol a száraz irány és a hangok csoportosítását meghatározó gerenda nagyon is befolyásolja a zene artikulációját. Kérdésebb a Wotquenne jegyzékszámok kizárólagos használata a művek azonosítására. Az általános előszó így érvel:

Alfred Wotquenne *Thematisches Verzeichnis der Werke von Carl Philipp Emanuel Bach* (1905) kötete régóta Bach műveinek standard jegyzéke, így a jelen kiadás Wotquenne-számokat használ elsődleges referenciaként Bach műveihez, „Wq” rövidítéssel. [...] A Wotquenne-jegyzékben nem található művekre E. Eugene Helm *Thematic Catalogue of the Works of Carl Philipp Emanuel Bach* (1989) jegyzékének számaival utalunk, „H.” rövidítéssel. (viii.)

Konkordanciák olykor megjelennek az összkiadásban; a modern, tudományos jegyzék mellőzése ezzel együtt számomra megmagyarázhatatlan.

Teljesen jogos, hogy az összkiadás a billentyűs zenével, a zeneszerző életművének legfontosabb részével kezdődik. (Keyboard Music, Series I, General Editor: Darrell M. Berg.) Jelen pillanatig a tervezett tíz kötetből hét került piacra (néme-lyik dupla kötet): ezekből a 4.1. és 4.2. kötet tartalmazza a „für Kenner und Liebhaber” nevezetes hat gyűjteményét két részben, kötetenként három-három sorozatot kínálva.

A szerkesztő, Christopher Hogwood terjedelmes bevezetést (*Introduction*) és kritikai jegyzeteket (*Critical Report*) írt mindkét kötethez. Az előbbi alfejezetei az indíttatás (*Inception*), a „Kenner und Liebhaber” kettős terminus, a közreadási módszer (*Method of Publication*), a nyomtatás és korrektúra (*Printing and Proofreading*), az értékelés és fogadtatás (*Criticism and Reception*), valamint az előadói kérdések (*Performance Considerations*) aspektusait járják körül. Gazdag információ olvasható ezeken a lapokon a szonáták, rondók és fantáziák hat füzetének keletkezéséről és publikálásáról. (A sorozatot a Breitkopf cég nyomtatta ki 1779–1787 között, „a szerző kiadásában”.) Bach megszervezte a hirdetést előjegyzésekre, és azt *Pränumeration* (előzetes fizetés) alapján rendezte. Minden kötet tartalmazta az előfizetők jegyzékét („Verzeichnis der Pränumeranten”), amely a Bach-zene korabeli híveinek értékes mutatója. (Kár, hogy ezek az oldalak – amelyek Darrell Berg faksimile kiadásában megtalálhatók [*The Collected Works for Solo Keyboard by Carl Philipp Emanuel Bach, 1714–1788. 6 vols. New York: Garland, 1985*] – kimaradtak az összkiadásból.) Mint Hogwood megjegyzi, az előfizetők száma fokozatosan csökkent a hat gyűjtemény megjelenése során. Úgy tűnik, a billentyűs játékosok egy része elvesztette érdeklődését ezen rendkívüli repertoár iránt; Georg Benda vagy Türk új publikációs mindenesetre jóval több megrendelőt vonzottak.

Az előadási kérdések tárgyalása (*Performance Considerations*) két részből áll: 1) Hangszerek és hangolás; 2) Ujjrend és díszítések. Az előbbiben – C. P. E. Bach esetében igen fontos kérdéstről van szó – Hogwood lényegében elismétli a régi történetet a klavichord és a fortepiano közti választásról, idézve Neefét és Cramert, kevés új gondolatot fűzve a témához. Pedig igazság szerint a „fortepiano” vagy „pianoforte” csaknem olyan gyűjtőfogalom volt a 18. században, mint a „Clavier”. Jelenthetett asztal vagy szárny alakú hangszert, *clavecin royalt*, *fortbient*, tangenszongorát és így tovább. Saját meggyőződésem, hogy a legelterjedtebb típus a kis-

alakú asztalzongora (*Tafelklavier*) volt; a sokszorosán drágább szárny alakú zongorák a professzionisták, illetve a tehetősebb vásárlók számára voltak fenntartva. Mint C. P. E. Bach hagyatékának jegyzékéből tudjuk (*Nachlaß Verzeichnis*, 1790), halálakor két klavichord, egy csembaló, és egy Friederici által készített „*fortepiano* vagy *clavecin royal*” (azaz asztal alakú zongora) volt a tulajdonában. Ez döntő dokumentum (annál is inkább, mivel Bach Friederici ügynökeként is működött), ami komoly megfontolást érdemel. (A *Nachlaß Verzeichnis* tételei fel vannak ugyan sorolva az összkiadás billentyűs köteteinek Darrell Berg által írt előszavában [ix.], de az ezt követő szöveges értelmezés megint csak a klavichord túlon túl ismert magasztalására és Burney Philipp Emanuel klavichordjátékáról szóló, ugyancsak agyonidézett leírására szorítkozik.)

Az összkiadás kottaszövege a hat gyűjtemény első nyomtatott kiadásán alapul, akár a régebbi Krebs/Hoffmann-Erbrecht kiadásé (Breitkopf & Härtel, 1953), amely az eddigi egyetlen urtext forrás volt. Valójában az új kiadás anyaga alig különbözik kitűnő elődjétől. Kisebb eltérések akadnak a tételcímek rövidítéseinek kiegészítésében (pl. a Wq 55/5 = H. 243 II. tételében az első kiadás „Adagio maesto” jelzése „Adagio maestosó”-ként jelenik meg a Krebs-, és „Adagio mestó”-ként a Hogwood-kiadásban). Különös módon egyes hangok, dinamikai és díszítési jelek nem követik az első kiadás szövegét, anélkül hogy ezekre a *Critical Report* utalna vagy magyarázatot adna. Ezek a következők:

- 1) a-moll rondó, Wq 56/5 = H. 262, 45. ütem: a bal kéz eredeti szűkített szeptim akkordját egyetlen hang (*cisz*) helyettesíti.
- 2) a-moll szonáta, Wq 57/2 = H. 247, I. tétel, 27. ütem: az eredeti *f* dinamika helyett *ff* szerepel.
- 3) F-dúr rondó, Wq 57/5 = H. 266, 163. ütem: a jobb kéz első hangja helyesen *e*, nem *esz*.
- 4) B-dúr szonáta, Wq 59/3 = H. 282, II. tétel, 7. ütem: a mordent jel a jobb kézben a terc alsó, nem pedig a felső hangjára vonatkozik az első kiadásban.
- 5) Esz-dúr rondó, Wq 61/1 = H. 288, 14. és 217. ütemek: a bal kéz ismételt *asz–b–d–f* akkordjai helyén eredetileg két különböző akkord, *asz–d–f* és *asz–b–f* áll.

A kisszámú sajtóhiba más kategóriába tartozik:

Wq 55/2 = H. 130, II. tétel, 48. ütem: a basszusban hiányzik egy feloldójel;

Wq 55/6 = H. 187, II. tétel, 1b. ütem: a hosszú szóló záró *g* hangja hiányzik;

Wq 57/1 = H. 265, 50. ütem: a basszus negyedik hangja helyesen *cisz*.

A kiadás sajnálatos hibája, hogy C. P. E. Bach notációjának egy szokatlan, de fontos különlegességét, a kétszeresen leszállított hang jelzésére használt „nagy *bé*” módosítójelet figyelmen kívül hagyja. Ez az f-moll szonátában (Wq 57/6 = H. 173) játszik lényeges szerepet: a nyitótétel kidolgozási részében (54–58. ütemek) három *bé* és három *esz* hang előtt áll nagyméretű „*bé*” az első kiadásban, ami az előbbieknél *bebé*, az utóbbiaknál *eszesz* hangmagasságot jelent. Ezek a hangok döntők

ennek a merész és bonyolult modulációkkal terhes szakasznak a helyes megértéséhez. Hogwood kiadása – a korábbi Krebs/Hoffmann-Erbrecht szöveghez hasonlóan – normál méretű „bé” módosítójeleket helyez a *bé* hangok elé (ami amúgy is felesleges, tekintve hogy a „bé” az előjegyzésben szerepel), és semmit az *esz* hangok elé, így elmulasztja ennek a hibás olvasatnak a helyreigazítását. A korrekt megoldás dupla „bé” módosítójel lett volna mindegyik helyen, megfelelő magyarázattal ellátva lábjegyzetben vagy a *Critical Report*-ban. Az eset annál inkább érthetetlen, mivel a szerkesztő tudatában volt a problémának, és az előszóban tárgyalja is Bach intencióját. Még idézi is a zeneszerző Breitkopfnak írt levelét, és így kommentálja a kérdést: „[Bach] notációja valójában kétszeres „bé” módosítást jelent, amit említ is a *Versuch*-ban, bár kevés szerző élt ezzel a megoldással” (CW, I/4, 1, xviii.).

NB. Az általam ismert egyetlen kiadás, amely legalább *bebé* hangokat (ha *eszesz*-t nem is) tartalmaz a megfelelő helyeken, Hans von Bülow hírhedt átdolgozása. (*Sechs Sonaten für Klavier allein von C. Ph. Em. Bach*, Leipzig, Peters, 1862.) Nem valószínű, hogy Bülow tudott C. P. E. Bach különös „nagy méretű *bé*” jeléről, de – intelligens muzikus lévén – nyilvánvalóan érezte, hogy az illető részlet zenei logikája *bebét* kíván.

Az összkiadás igazi ajándéka a II. kötet végén található Függelék (*Appendix*): a negyedik „Kenner und Liebhaber”-gyűjtemény két fantáziájának részét alkotó, számozott basszussal jelzett arpeggio szakaszok kidolgozása. (Esz-dúr, Wq 58/6 = H. 277; A-dúr, Wq 58/7 = H. 278.) E rendkívüli fantáziák nevezett részletei pusztán számozott akkordokként jelennek meg az eredeti nyomtatott kiadásban, az előadó képzeletére bízva a gyakorlati megvalósítást. A Függelék kéziratos forrásban található megkomponált verziói (D-B, Mus. ms. Bach P 358) most először láthatók nyomtatásban; szerzőségük kétséges. C. P. E. Bach kopistájának, Michelnek a kézírásában maradtak fenn, de nem lehetetlen, hogy magától a szerzőtől származnak. Mint egykorú dokumentumok mindenképpen értékes útmutatást és inspirációt képviselnek. Christopher Hogwood véleménye szerint „valószínű segítségre szoruló, nem egészen professzionista játékos kedvéért írták le őket; mai előadóknak nem szükséges *notatim* követni, inkább iránymutatónak tekinthetik őket saját megoldásaikhoz.” (CW, I/4, 2, 123.)

A kötetek informatív kísérszövegeibe néhány hiba csúszott. A Cramer korabeli recenziójából az I. kötet xix. és a II. kötet xxii. oldalán idézett hosszú szakasz például a „Kenner und Liebhaber”-sorozatnak nem a 3., hanem a 4. füzetére vonatkozik. A II. kötet ugyanezen oldalán Neefe előszavának (*Zwölf Klavier-Sonaten*, 1773) eredeti német szövege előre került a 44. jegyzetbe, majd teljes terjedelmében újra megjelenik a 45.-ben. Az efféle kisebb botlásoktól eltekintve a kötetek rendkívül jól használhatók, és gazdag faksimile anyagot tartalmaznak címlapokból, valamint első kiadások és becses autográfok lapjaiból.

Nem tudom, hallott-e valaki valaha egyet is koncert-előadásban ezekből a szonátákból, rondókból és fantáziákból, az érett C. P. E. Bach művészetének summájából. Tapasztalatom szerint intelligens billentyűs játékosok egy szűk csoportja tiszteli, tán ismeri is őket, de eljátszásuktól inkább tartózkodik. A jelen kitűnő kötetek birtokában nem lehet már mellőzésüket megbízható új kiadás hiányával magyarázni: jó lenne megismertetni őket korunk *Kenner* és *Liebhaber* hallgatóival.